

Ukrainian and Russian Orthodox Churches: A Comparison of Historical Tendencies

In the early 1990s I had some interesting discussions with a former dean of St. Vladimir's Orthodox Cathedral in Hamilton, dealing mainly with comparisons of the rituals and services in various national Orthodox Churches. On one occasion Father Mykola asked me "What is the main difference between Ukrainian and Russian Orthodox Churches?" "That's easy," I replied "the Ukrainian Church is much older." "Yes, that's true," he said, "but what else?" "Well, during the liturgy in Ukrainian Orthodox Churches no anathemas are uttered against Hetman Ivan Mazepa as there are in Russian churches." "True, but what else?" "And obviously," I answered, "at the conclusion of liturgy in a Russian church there would be no singing of the hymn *Боже Великий, єдиний, нашу Україну храни...* (O great and Only God, safeguard our Ukraine...)." "Obviously," replied my interlocutor, "but there is something else, much more important than that." At that moment I was at a loss and said, "I give up, what is it?" And Father Mykola replied: "The Ukrainian Orthodox Church places the foremost emphasis on education, whereas the Russian Church concentrates on prayers." "That's very interesting," I replied and said no more, because for me this was both new and surprising information. Later a thought crossed my mind: if this is true, there ought to be some historical evidence of this. Although eager to find more information on this subject, I was not able to research it at the time, because I was busy with other undertakings. However, while working on my ongoing projects, I was finding more and more evidence about the importance of education in the history of Ukrainian Orthodox Church.

While researching the historical background to Lina Kostenko's novel *Marusia Churai* I came upon an interesting document which is very important for the understanding of both Ukrainian and Russian Orthodox churches. Originally written in Arabic and entitled *The Travels of Macarius*, the work is based on the diary of Archdeacon Paul of Aleppo who had described in great detail the travels between 1652 and 1660, undertaken by his father, Patriarch Macarius of Antioch (now located in Syria, the city of Antioch was a cradle of gentile Christianity in the near East). Together with Guillaume le Vasseur de Beauplan's maps of Ukraine engraved in 1648 and his *Description d'Ukraine* (Description of Ukraine, 1651), *The Travels of Macarius* is a very important source of information on the life in Ukraine in the middle of the 17th century. Both works present a unique eyewitness account of life in Ukraine as seen by a French engineer and cartographer and by an Orthodox Archdeacon from Antioch.

From *The Travels of Macarius* we gather that on travelling through Ukraine Patriarch Macarius and his delegation were not pleased that "in the country of the Cossacks" the churches "are void of chairs. There is not even a chair for the head of the Clergy." During the services the worshippers were "standing like rocks, without motion,... whilst all sang with one voice; even the little children joining in the chant." And Archdeacon Paul goes on to say that "we beheld in them acts of religion which excited our astonishment: and God help us, for the length of their prayers and chants and masses! But nothing surprised us so much as the sweet voices of the little boys, as they sang in company with the men, with all their heart and might." Archdeacon Paul

acknowledges that, “we were inclined to admire any good practice that we discovered among them. All, except a very few of them, know the prayers by heart, and the order of the service, and the chanting, even the greatest part of the women and girls [know them]. Beside this, the Priests give instruction even to the orphan children, and do not suffer them to go about without knowledge.”ⁱ Before long, Archdeacon Paul becomes aware of the fact that “in the country of the Cossacks... the children..., are more numerous than the blades of grass; and they all know how to read; even the orphans are so instructed...”ⁱⁱ

Patriarch Macarius’s stay in Russia was much longer than in Ukraine, and the Russians spared no efforts in making a good impression on the Patriarch and his fellow travellers. Therefore, it is not surprising that Archdeacon Paul devotes much space in his diary to the description of the Patriarch’s visit to Russia. In view of this, it is striking that the travelogue contains no references to Russian parochial schools, to the church’s role in educating the young or to the state of literacy among the general public in Russia. It would seem that Archdeacon Paul was not able to observe the same widespread religious education in Russia that he had in Ukraine. Instead, he found that the Russian Orthodox Church emphasized frequent and prolonged prayers and great attention to rituals. As Archdeacon Paul puts it, “in this land of Muscovy... from mass they never go out till near the eighth hour [i.e. 2 p.m.], or perhaps half an hour later, never sooner; and all their churches are entirely unfurnished with seats...” A religious person must be given to perpetual “fasting, of continual reading and prayer, and of the constant and unremitted practice of rising at midnight to perform his nocturnal devotions. He must also banish all mirth and laughter and jokes, and renounce the eating of opium..., and for the special crime of drinking tobacco-smoke, they even put them to death.”ⁱⁱⁱ And the Archdeacon continues by saying that “throughout the whole country of Moscow they perform the Matins so as to last through the night; and that after the stroke of the fifth hour of the day they never go in to mass, nor go forth from it till the evening; so that their dinner necessarily becomes a supper meal...” The excessively long services brought the Syrian visitors into a state complete exhaustion: “at the conclusion of the service,” notes the Archdeacon, “we left the church, exhausted with the fatigue of standing, and shivering with cold...” And he goes on to say, “The worst of all was, that we did not leave the church until evening; and then scarcely had we seated ourselves at table, when the bells were again tolled for Vespers, at which we must rise to give our attendance.” Finally, the Syrian visitors could no longer endure these rituals and on the first day of 1655 when “the bells were tolled at midnight, and the people arose to prayer.., we had no strength to perform the prayers in the church, being rendered incapable of such a service by the intensity of the cold; but we discharged this duty in our own apartments...”^{iv}

Archdeacon Paul was not the only visitor to Russia who had remarked on the length and the sheer torture of Russian Orthodox services. In the widely-acclaimed work *The Orthodox Church* Bishop Kallistos (Timothy Ware) notes that other visitors to Russia were also not impressed with the “services lasting seven hours or more,” and they reported that there is “too much emphasis on the externals. One Greek remarked on his return home that Muscovite religion seemed to consist largely in bell-ringing.”^v Thus by the middle of the 17th century the Ukrainian and the Russian churches differed substantially in their ways of dealing with worship and their relationships with the faithful. The divergent approaches of the churches were brought about by a number of significant developments in the preceding centuries.

After the fall of Constantinople to the Turks in 1453 Russia proclaimed itself as the

centre of Orthodox Christendom and declared that Moscow would henceforth assume the role of the third Rome. Formulated in 1510 by the monk Philotheus of Pskov, the self-proclaimed role of Russia as the third Rome was without substance, because the head of the Russian Church had “never superseded the Patriarch of Constantinople.”^{vi} What is more, at that time the head of the Russian Orthodox Church had merely the rank of a Metropolitan and was elevated to the rank of Patriarch of Moscow only in 1589 “with the consent of the Patriarch of Constantinople.”^{vii}

Nevertheless the notion of Moscow being the third Rome appealed very much to the Russian political rulers, and they began to assume the title of “Tsar” (an adaption from the word “Caesar”) and use as their state emblem the double-headed eagle of Byzantium. The Russian monasteries, especially the “Possessors” – the monasteries were called thus because they owned many large estates together with peasants to work them – were also “great supporters of the ideal of Moscow as the third Rome; believing in a close alliance between Church and State, they took an active part in politics....”^{viii} Some exceptions notwithstanding, there was a close cooperation between the Russian State and Church throughout the 16th and 17th century.

During the reforms introduced in Russia at the turn of the 17th century the clergy, and especially the abbots of monasteries, played a significant role. These reformers “saw Christian life in terms of ascetic rules and liturgical prayer. They expected not only monks but parish priests and laity ... to keep the fasts and to spend long periods at prayer each day, either in church or before the icons in their own homes. Their programme made few concessions to human weakness, and was too ambitious ever to be completely realized. Nevertheless Muscovy around 1650 went far to justify the title ‘Holy Russia’.”^{ix} In sum, both the Russian State and Church strove to keep complete control over their subjects and to keep them in isolation from foreign influences.

Quite the contrary was the situation in Ukraine. Unlike their Muscovite neighbours, the Ukrainians did not seek to establish an independent Orthodox church in the 16th or the 17th century. Therefore, the Metropolia of Kyiv continued to exist under the Jurisdiction of Constantinople till it was taken over by Moscow in 1686, without the consent and blessings from the Ecumenical Patriarch. During the 16th and the 17th centuries Ukraine was first ruled by Lithuanian and then by Polish kings. This provided the Ukrainians with the opportunity to keep abreast with new developments in Western Europe and especially with the various facets of the Reformation.

The Reformation arrived in Poland between 1523 and 1526, and it entailed the teachings of Martin Luther, of Jean Calvin and of the Bohemian Brethren, and it found many followers in Poland. At first the Protestant groups were harshly persecuted by the Roman Catholic Church. But after the Polish parliament (diet) passed a law in 1555 in support of religious freedom, known as the “Freedom of Confession” (Religious Tolerance), the Reformation spread like wildfire among Polish upper classes and in urban centres. As a result, many Catholic churches were converted into Protestant places of worship. Although the majority of Poland’s nobility converted to Protestantism, the masses of the peasantry stubbornly resisted all attempts to convert them. Moreover, the Reformation did not last long either in Poland or Lithuania because of the efforts of the Catholic Bishop Stanislaw Hosius. In 1564 Bishop Hosius became the driving force of the Counter-reformation in Poland by convincing King Sigmund II to switch his support from Protestantism to Catholicism. The Jesuit order of priests was called in, and they lost no time in re-establishing Catholicism as the dominant religion of Poland and Lithuania.

In view of the above developments, the Orthodox Ukrainians could not avoid being influenced by both the Reformation and the Counter-reformation that prevailed in the Polish-Lithuanian Commonwealth. There is, however, no consensus among Ukrainian historians in respect to the effect of the Reformation on Ukrainian people. Some believe that the Reformation movement in Ukraine was extensive, while others argue that it was very limited. Nevertheless, as Metropolitan Ilarion points out in *The Ukrainian Church*, “the results of the Reformation in Ukraine were similar to those in Europe and in Poland. A general interest in church affairs had been strongly awakened, not only among the Ukrainian nobility, but also among the townspeople, who had now become very involved in these affairs.”^x Among the new ideas and attitudes brought into Ukraine by the Reformation was “the importance of translations of the Holy Scriptures in the living popular language as well as the use of the popular language in Divine Services.”^{xi} In the wake of these ideas translations of the Bible into vernacular began to appear in Ukraine. The most important among them is the so called *Peresopnytsia Gospel*, named after the Peresopnytsia monastery in Volyn and translated between 1556 and 1561 by Hryhory, the archimandrite of this monastery. Another significant cultural by-product of the Reformation in Ukraine was the rise of literacy. This was brought about mainly by the organized involvement of the laity in religious affairs that gave rise to Orthodox Brotherhoods.

The Brotherhoods emerged gradually in the first half of the 16th century and were first organized in big urban centres, such as Lviv and Vilna, but eventually spread to more than a dozen Ukrainian towns and cities. A significant event in the history of the Brotherhoods occurred in 1620 when “Hetman Sahaydachny and the entire Zaporozhian Kozak Host had joined the Kyiv Epiphany Brotherhood” (Богоявленське братство).^{xii} It is also noteworthy that the activities of the Brotherhoods were well-known to the Patriarchs of Constantinople, and the Brotherhoods were both approved and blessed by them. The range of the activities of the Brotherhoods was extensive, and it included “the defence of the Orthodox faith and protection of the rights and interests of the Orthodox Church in the Polish-Lithuanian state,” as well as in “raising the standards of religious education, founding and administering brotherhood schools.”^{xiii} In time the number of the Brotherhood schools continued to increase exponentially and by the beginning of the 17th century most Ukrainian villages had parochial schools where the students were taught by priests or deacons. And to provide these schools with necessary texts the largest of the Brotherhoods in the city of Lviv established a printing press for the “publication of Holy Scriptures, liturgical books, textbooks for schools and other religious literature.”^{xiv} And the success of the Brotherhood schools and publications encouraged the rise of centres of higher education in Ukraine. The famous school of higher learning – the Ostrih Academy – was established in the 1570s and financed by Prince Kostiantyn of Ostrih, who was also a member of the Brotherhood. And in the 17th century the Epiphany Brotherhood School in Kyiv merged with the school established by Metropolitan Petro Mohyla and thus it became the renowned Kyivo-Mohylian Academy (Києво-Могилянська Колегія).

The end results of the endeavours of the Brotherhoods in Ukraine were indeed impressive. Thanks to the efforts of the Brotherhoods the level of literacy and education among the general population rose to an unprecedented height. The list of important writers, scholars, theologians and their published works is too long to be listed in this brief survey. Suffice it to say that their accomplishments did not go unnoticed in the broader context of the history of the Orthodox Church. In his study of the Orthodox Church Bishop Kallistos concludes quite

succinctly that due to the efforts of the Brotherhoods “by 1650 the level of learning in Ukraine was higher than anywhere else in the Orthodox world; scholars from Kiev, travelling to Moscow at this time, did much to raise the intellectual standards in Great Russia.”^{xv} But, regrettably, this state of affairs was not to last, mainly because of the pressures exerted on Ukrainian Orthodox Church by both the Jesuits and the Russian Orthodox Church.

When the Brotherhoods began their work, Poland had the most tolerant religious policy in all of Europe, and Polish kings approved the endeavours of the Orthodox Brotherhoods by providing legal charters for their operation. But the religious tolerance ended abruptly with the arrival of the Jesuits in 1564. Elated by their successful Counter-reformation in Polish-Lithuanian Commonwealth, the Jesuits strove to convert all Ukrainians to Catholicism. The Brotherhoods stood firm in their defence of the Orthodox faith, and eventually the Ukrainian Kozaks fought ongoing wars with Poland because of the prevailing religious and social persecutions of Orthodox believers. By the middle of the 17th century both the Kozak hetmans and the Orthodox clergy began to regard Russia as an ally in their defence of the Orthodox faith against both Poland and the Ottoman Turks. But in the long run this proved a major error in judgement. Only a decade after Hetman Bohdan Khmelnytsky concluded the Pereyaslav Treaty with Russia (1654), Ukraine was partitioned in 1667 between Poland and Russia. And not long after that the Metropolia of Kyiv lost its independence when it was uncanonically taken over by Moscow Patriarchy in 1686. As Metropolitan Ilarion puts it in his history of Ukrainian Orthodox Church, “Muscovy had fooled everyone,” because nothing was gained by either Ukrainian religious or political leaders in their attempts to co-operate with the Russian state or with the Russian Orthodox Church.^{xvi}

Although it had subjugated the independent Ukrainian Orthodox Church, the Russian Patriarchy itself did not last long. In 1721 Tsar Peter I abolished the Russian Patriarchy and in its place established the “Holy Synod.” In essence the “Holy Synod” was a department of the Russian state, because the members of this body were both appointed and dismissed at the whim of the tsars. But the changes in the governance of the Russian Church brought no respite for the Ukrainian Orthodox Church in the Russian Empire. The efforts of both the Russian state and church culminated throughout the 18th and the 19th century in the destruction of the independence of the Ukrainian Orthodox Church, in the elimination of the national distinctiveness of the Ukrainian Church, in the closure of most rural schools in Ukraine, in the Russification of the of the Kyivan Academy, in the introduction of Russian pronunciation in the Ukrainian Church, and the destruction of the freedom of the press of the Kyivan Cave Monastery.^{xvii}

Russian state and church inflicted enormous damages on the Ukrainian cultural and religious traits, but they did not succeed in routing them out completely. In the 19th century there remained some village priests and deacons who continued to teach reading and writing to peasant children. A prime example and a beneficiary of this education was of course Taras Shevchenko. And by the same token, Russian policies did not succeed in eliminating the interest in religious matters among the common people, and especially in the western parts of Ukraine which came under Polish rule after the partitioning of Ukraine in 1667. As ascertained by Metropolitan Ilarion, “the Church Brotherhoods in Poland existed in full strength throughout the entire eighteenth century.” However, after Poland itself was partitioned in 1793 and much of modern-day Ukraine was integrated into the Russian Empire, the Russian Church strove to eliminate

forcefully all that was different in the Ukrainian Church, and, consequently, “most of the activities of the Brotherhoods gradually decreased.”^{xviii}

In view of the forthcoming commemoration of the 90th anniversary of the Ukrainian Orthodox Church of Canada, I think that it would not be inappropriate to link my concluding remarks with the formation of our Church. As you may know, the initiative to establish the Ukrainian Orthodox Church of Canada in 1918 came solely from the will and the desire of Ukrainian laypersons. There were no bishops or priests present at the inaugural meeting, and the laypersons alone resolved to organize the Ukrainian Greek Orthodox Brotherhood of Canada which would:

- a) incorporate the newly formed Church in Canada
- b) establish a Ukrainian Greek Orthodox Seminary
- c) organize Ukrainian Greek Orthodox congregations
- d) provide priests for each and every congregation
- e) prepare a general Sobor of members and followers of the new

Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada to complete its organization.^{xix}

Was it a mere coincidence that a group of laypersons formed a Brotherhood in Canada which would be dedicated to Ukrainian Orthodox church and which would place religious education at the top of its priorities? I think not. It is much more likely that in view of the fact that the great majority of Ukrainian immigrants to Canada came from western parts of Ukraine where the ideals of the former Church Brotherhoods were not only cherished by the general population, but also brought to Canada. And similarly, it was hardly a coincidence that Archbishop Alexander, the head bishop of the Russian Orthodox Church in America, at first acceded to the request from the Brotherhood and was willing to serve as the “temporary head of the Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada,” but subsequently, due to pressures from the hierarchy of the Russian Church and Patriarch Tikhon, reneged on the agreement and announced that, as a faithful son of “Holy Russia,” he could not accept the notion that Ukrainians are a separate people or a nation.^{xx} Whereas the Ukrainian Orthodox Brotherhoods in Ukraine and Canada were dedicated to the preservation of their faith and national identity, the Russian Orthodox Church was not willing to give up on its imperial ambitions either in Ukraine or in North America.

-
- i. *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*. Written by his attendant Archdeacon, Paul of Aleppo in Arabic. Translated by F. C. Belfour, (London: Oriental Translation Committee, 1829-1836), pp. 164-65.
 - ii. *Ibid.*, p. 179.
 - iii. *Ibid.*, pp. 264-65.
 - iv. *Ibid.*, pp. 265, 350, 351.
 - v. Timothy Ware, *The Orthodox Church* (London: Penguin Books, 1997), p. 110.
 - vi. *Ibid.*, p. 104.
 - vii. *Ibid.*, p. 108.
 - viii. *Ibid.*, p. 106.
 - ix. *Ibid.*, p. 109.
 - x. Metropolitan Ilarion, *The Ukrainian Church: Outlines of History of the Ukrainian Orthodox Church* (Winnipeg: Ukrainian Orthodox Church of Canada, 1986), p. 112.
 - xi. *Ibid.*
 - xii. *Ibid.*, p. 138.
 - xiii. Ivan Wlasowsky, *Outline History of the Ukrainian Orthodox Church* (Bound Brook, N. J.: Ukrainian Orthodox Church of USA, 1974), pp. 211-12.
 - xiv. *Ibid.*, p. 212.
 - xv. Timothy Ware, *The Orthodox Church*, p. 95.
 - xvi. Metropolitan Ilarion, *The Ukrainian Church*, pp. 203-206.
 - xvii. *Ibid.*, pp. 209-43.
 - xviii. *Ibid.*, p. 140.
 - xix. Odarka S. Trosky, *The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada* (Winnipeg, 1968), p. 15.
 - xx. *Ibid.*, p. 18.

Українська і Російська Православні Церкви: Порівняння історичних тенденцій

На початку 1990-х років я мав цікаві дискусії з о. Миколою, тодішнім настоятелем Собору Св. Володимира в Гамільтоні, які зводилися в основному до обрядів і служб у національних православних церквах. Одного разу о. Микола запитав мене чи я знаю, яка найголовніша різниця між Українською і Російською Православними Церквами? “Це не тяжке питання”, – сказав я – “наша Церква набагато старша”. “Це правда,- відповів отець, – а що іще?”. “Також під час Св. Літургій в українських православних церквах не виголошують анатем на гетьмана Івана Мазепу, як це робиться в російських церквах”. “І це правда, – додав він, -але ще що”? “Очевидно також” – додав я, “що в російських православних церквах не співають наприкінці служби *Боже Великий Єдиний, нашу Україну храни...*”. “Очевидно, що не співають, -відповів мій співрозмовник, – але є ще щось набагато важливіше ніж це.” В цей момент я не міг знайти слів, і попросив отця, розказати мені що ж саме. І о. Микола відповів, що Українська Православна Церква надає особливого значення релігійному вихованню-освіті, в той час як Російська сконцентровує свою увагу на молитвах”. “О, це дуже цікаво!” – вигукнув я, не сказавши більш нічого, оскільки це була для мене нова і цілком несподівана інформація. Згодом мені прийшло на думку: якщо це правда, то десь же мусить бути історичне підтвердження цьому. Проте, незважаючи на моє велике бажання дістати більше інформації на ту тему, будучи зайнятим іншими обов’язками – я не мав змоги досліджувати. Однак, працюючи над своїми проектами, я знаходив щораз більше доказів про важливість освіти в історії Української Православної Церкви.

Досліджуючи історичне тло-основу роману Ліни Костенко *Маруся Чурай*, я натрапив на надзвичайно цікавий документ, який є важливий для розуміння як Української, так і Російської Православної Церков. Ця праця, написана оригінально арабською мовою під назвою *Подорожування Макарія*, була видана на основі записів щоденника архидиякона Павла Алепського, який досить детально описує свою подорож, здійснену ним в 1652 – 1660 рр. зі своїм батьком, Патріярхом Макарієм Антіохійським (нині в Сирії, місто Антіохія було в минулому колискою неєврейського Християнства на Близькому Сході). *Подорожування Макарія* разом з *Описом України (Description d’Ukraine, 1651 р.)* і мапою України Гулаума ле Вассура де’Б’юплана, що була випущена в 1648 р. – є надзвичайно цінним джерелом інформації про життя в Україні в середині 17-го століття. Обидві праці, як очима французького інженера і картографа, так і православного антіохійського диякона – є унікальним свідченням про життя в Україні того часу.

З *Подорожування Макарія* довідуємося, що, подоржуючи Україною разом з делегацією, Патріярх не був задоволений з того, що в церквах “козацької країни немає лавок. Там немає крісла навіть для старшого над священниками”. Під час служби богомольці “стояли не рухаючись, наче закам’янілі... і в той же час всі разом співали; навіть малі діти приєднувалися до них у співі”. І архидиякон Павло продовжує: “в них була така релігійність, котра схвилювала нас до краю: і, поможи

нам Боже, які довгі їхні молитви і пісні та служби! Але ніщо так не здивувало нас, як ті гармонійні солодкі голоси їхніх хлопчиків, як вони усім серцем і з усієї сили співають разом з мущинами!” Архидиякон Павло твердить, що “ми не могли нічого відкинути з їхніх добрих звичаїв, які ми серед них відкрили для себе. Всі, за винятком хіба може кількох, знають як молитися напам’ять, і порядок служби знають, і пісні, навіть більша частина жінок і дівчат [знають їх]. Крім цього, священники навчають навіть сиріт, не дозволяючи їм залишатися без знання”¹. Незабаром архидиякон Павло стає свідомий того факту, що “в козацькій країні... дітей... більше ніж листочків трави; і всі вони вміють читати; навіть сироти знають як....”²

Перебування Патріярха Макарія в Росії було набагато довше ніж в Україні, і росіяни не щадили зусилля, щоб справити добре враження на Патріярха і його супровід. Тому й не дивно, що архидиякон Павло відводить багато місця в своєму щоденнику для опису патріяршого візиту до Росії. З огляду на це є вражаючим, що опис подорожування не включає ні згадки про російські парафіяльні школи, ні про роль церкви в релігійному вихованні молоді, ані про стан грамотності серед загальної публіки в Росії. Очевидно, що архидиякон Павло не спостерігав такого самого широко поширеного релігійного виховання-освіти в Росії, як в Україні. Натомість, він побачив, що Російська Православна Церква надає особливого значення частішим і довшим молитвам та приділяє багато уваги обрядовості. Згідно висловлень архидиякона Павла “у цій московській землі... вони ніколи не кінчають служб раніше 8-ої години [тобто о 2-ій пополудні], або ж навіть на пів години пізніше, але ніколи не раніше, і всі їхні церкви без крісел....” Релігійна людина мусить віддатися постійному “постуванню, безперервному читанню і молінню, тривкому і твердому навичку вставати опівночі для здійснення свого нічного благочестя. Вона також мусить позбутися радості, сміху і жартів, відмовитися від споживання опіуму..., а за особливий злочин пиття тютюну [куріння], вони навіть накладають смертну кару”³ І продовжуючи, архидиякон каже: “по всій країні Московії вони служать утренью, яка триває цілу ніч; а після того як виб’є п’ята година дня вони ніколи не йдуть на службу, чи не виходять з неї аж до вечора; таким чином їхній обід обов’язково стає вечерею....” Непомірно довгі служби привели сірійських гостей до стану повного виснаження: “на закінчення служби, – зазначає архидиякон, – ми вийшли з церкви стомлені, зморені від стояння і тремтячи від холоду....” Далі він продовжує, що “найгіршим було те, що ми вийшли з церкви аж ввечері, і після того як нарешті заледве сіли до столу, дзвони знову задзвонили, скликаючи до вечірні, і ми мусіли вставати і йти, щоб бути присутніми”. Нарешті, сірійські гості більше не змогли витримати цих звичаїв і в перший же день 1665 року, коли “дзвони задзвонили опівночі, і люди вставали до молитви... ми не мали сили, щоб молитися в церкві, безперечно через сильний холод будучи неспроможними на таку службу; але ми виконали цей обов’язок у наших кімнатах....”⁴

Архидиякон Павло не був лише єдиним відвідувачем Росії, котрий так висловився про тривалість і абсолютну муку російських православних богослужб. У своїй широко відомій праці *Православна Церква*, єпископ Калліст (Тимофій Уер) завважує, що інші гості до Росії також не були захоплені “службами, які тривали сім або й більше годин” і вони сповіщали, що в них “завелике значення надається зовнішньому вигляду”. Один грек, після повернення додому, зауважив, що “московська релігія значною мірою зводиться до дзвоніння дзвонів”⁵ Таким чином,

до середини 17 століття Українська і Російська Церкви відрізнялися в основному способом моління і їхнім спілкуванням з вірними богомольцями. Відмінний підхід Церков стався через велику кількість подій в попередніх століттях.

Коли Константинополь впав від нападу турків у 1453 році, Росія проголосила себе центром Православного Християнства і заявила, що відтепер Москва виконуватиме роль Третього Риму. Ця теорія була сформульована в 1510 році псковським монахом Філофеєм, але самопроголошена роль Росії як Третій Рим була безпідставна, тому що глава Російської Церкви “ніколи не заміняв Патріярха Константинопольського”.⁶ Крім того, у той час глава Російської Православної Церкви був тільки Митрополитом, і до сану Патріярха Московського був піднесений лише в 1589 році “за згодою Патріярха Константинопольського”.⁷

Проте, самоуявлення Москви, що вона посідає місце Третього Риму дуже швидко засвоїлося російськими провідниками, і вони почали вживати титул “цар” (адаптація від слова “цезар”), використовуючи для державної емблеми двоголового візантійського орла. Російські монастирі, а особливо “Власники” – так називалися монастирі, що володіли багатьма великими маєтками, разом з селянами, які обробляли їх – також у великій мірі підтримували ідеал Москви як Третього Риму; і, вірячи в тісний союз між церквою і державою, вони активно включилися в політику....”⁸ Незважаючи на деякі винятки, між російською державою і церквою продовжувалася близька співпраця протягом 16-го і 17-го століть.

Під час реформ, заведених в Росії на початку 17-го століття, духовенство, а особливо ігумени монастирів, відіграли важливу роль. Ці реформатори “розглядали християнське життя в умовах аскетичних правил і літургійної молитви. Вони сподівалися, що не тільки чернецтво, але й парафіяльні священники та миряни... будуть дотримуватися постів і щоденно проводитимуть багато часу в молитві, чи то в церкві, чи перед іконами у своїх власних домах. Їхня програма не мала поступок щодо людської слабости, і була завимоглива, щоби змогла повністю здійснитися. Проте, Московія коло 1650 років пішла так задалеко, що вже й почала титулувати себе ‘Свята Росія’.”⁹ Коротше кажучи, російська держава і церква докладали всіх зусиль, щоб повністю контролювати своїми підлеглими і тримати їх у повній ізоляції від чужоземних впливів.

Цілком протилежною була ситуація в Україні. Не подібно до своїх московських сусідів, українці в 16 чи 17-му століттях не мали на меті встановлення незалежної Православної Церкви. Тому-то Київська Митрополія продовжувала існувати під юрисдикцією Константинополя аж поки в 1686 році, без згоди і благословення Вселенського Патріярха, була передана під Московський Патріярхат. Протягом 16-го і 17-го століть Україна була спочатку під владою литовських, а потім польських королів. Це дало українцям змогу не відставати від нових розвитків в Західній Європі, а особливо бути ознайомленими з різноманітними аспектами Реформації.

Реформація прибула до Польщі між 1523 і 1526 роками, і успадкувала вчення Мартина Лютера, Жана Кальвіна і Богемської Братії, знайшовши багато послідовників у Польщі. Спочатку протестантські групи жорстоко переслідувалися Римо-Католицькою Церквою. Але після того, як в 1555 році Польський сейм прийняв закон про підтримку релігійної свободи, відомої як “Свобода Сповідання” (релігійна толерантність), Реформація поширювалася з надзвичайною швидкістю серед вищих верств населення і по міських центрах. В результаті чого багато

католицьких церков перетворилося на протестантські молитвенні доми. Хоч більшість польської шляхти перейшла на протестантизм, основні маси населення вперто чинили опір всім спробам до навернення. Більше того, завдяки зусиллям католицького єпископа Станіслава Госьюса, Реформація довго не проіснувала ані в Польщі, ані в Литві. В 1564 році єп. Станіслав, переконавши короля Сигизмунда II перейти від підтримки протестантизму до підтримки католицизму, став рушійною силою проти Реформації в Польщі. До дії був покликаний чернечий Єзуїтський чин, а єзуїти не гаяли часу в зміцненні католицизму як домінуючої релігії в Польщі та Литві.

З огляду на цей розвиток, православні українці не змогли уникнути впливу як Реформації, так і сил анти-Реформації, які переважали в Польсько-Литовській Державі. Незважаючи на це, серед українських істориків немає узгодженості щодо наслідків реформаційного руху на український народ. Деякі вважають, що цей рух в Україні був широкий, інші, навпаки, кажуть, що він був обмежений. Проте, як вказує Митрополит Іларіон у своїй праці *Українська Церква* “наслідки реформаційного руху в Україні були ті самі, як у Європі й Польщі. Сильно прокинулося загальне зацікавлення церковними справами не тільки серед української шляхти, але також і серед міщанства, що стало тепер дуже близько до тих справ”.¹⁰ Серед нових ідей та наставлення, принесених на Україну реформаційним рухом, найголовнішим були “переклади Св. Письма на живу народню мову, а також вживання народньої мови в Богослуженні”.¹¹ Внаслідок цих ідей, в Україні постали переклади Біблії на українську мову. Найважливішим серед них --це Пересопницька Євангелія, перекладена в 1556 – 1561 роках Григорієм, архимандритом Пересопницького монастиря на Волині, тому й дістала таку назву. Іншим важливим культурним впливом Реформації було піднесення грамотності серед населення на Україні. Це сталося головним чином завдяки тому, що миряни організовано включилися в релігійні справи, що спонукало утворення православних Братств.

В основному ці Братства появлялися в першій половині 16-го століття і найперше організувалися по великих центрах, таких як Львів і Вільно, але незабаром поширилися і по інших більших та менших українських містах. Найважливіша подія в історії Братств сталася в 1620 році, коли “до Богоявленського Братства вписався гетьман Сагайдачний зо всім військом Запорозьким”.¹² Варто зазначити, що діяльність Братств була добре відома Царгородському Патріярху, який схвалив і благословив їх. Діяльність Братств була різноманітна, сюди входила “оборона Православної віри і оборона прав й інтересів Православної Церкви в Польсько-Литовському Королівстві, та піднесення рівня релігійної освіти, заснування і керівництво добрих братських шкіл”.¹³ З бігом часу кількість братських шкіл продовжувала показно зростати і вже на початку 17-го століття більшість українських сіл мали парафіяльні школи, де студентів навчали священники або диякони. Для забезпечення шкіл необхідними навчальними підручниками, одне з найбільших Братств – Львівське- заклало свою друкарню “для друкування Св. Письма, Богослужбових книг, підручників для шкіл та іншої релігійної літератури”.¹⁴ Успіх братських шкіл і видавництв спонукав до появи центрів вищої освіти в Україні. Відома школа вищого навчання – Острівська Академія – заснувалася в 1570-их роках і була фінансована князем Костянтином Острозьким, котрий також був членом Братства. У 17-му столітті Київське

Богоявленське Братство заснувало школу, організатором якої був Митрополит Петро Могила, що згодом стала відома як Києво-Могилянська Колегія.

Кінцеві результати діяльності Братств в Україні були справді вражаючими. Завдячуючи старанням Братств рівень грамотності й освіти серед пересічного населення зріс до безприкладної висоти. Список кращих письменників, вчених, богословів і їх друкованих праць завеликий до переліку у цій короткій розвідці. Достатньо буде сказати, що в ширшому контексті історії Православної Церкви їхні досягнення не пройшли безслідно. Єпископ Калліст у своїй праці прийшов до стислого і без зайвих слів висновку, що завдяки старанням Братств “рівень науки в Україні до 1650 року був вищий ніж будь-де в православному світі; у цей час вчені з Києва подорожуючи до Москви, дуже багато спричинилися для піднесення інтелектуального рівня у великій Росії”.¹⁵ Але, на жаль, такий стан справ довго не протримався в основному через натиск на Українську Православну Церкву з боку як єзуїтів, так і Російської Православної Церкви.

Коли Братства тільки починали свою працю, Польща була найбільш толерантною країною у цілій Європі, а польські королі схвалювали домагання православних Братств, забезпечуючи їх легальними статутами для діяльності. Але, ця релігійна толеранція обірвалася раптово з прибуттям єзуїтів у 1564 році. Окрилені своїм успішним проти-реформаційним рухом у польсько-литовській державі, єзуїти завзято докладали всіх зусиль навести на католицизм усіх українців. Через поширене релігійне і соціальне переслідування й утиски православних віруючих, в обороні православної віри непохитно виступили Братства та згодом українське козацтво воювало з Польщею. В половині 17-го століття як козацькі гетьмани, так і православне духовенство почали вважати Росію за союзника в обороні православної віри проти Польщі й оттоманської Турції. Але в кінцевому висліді це була велика помилка. Через десяток років після підписання гетьманом Богданом Хмельницьким Переяславської угоди з Росією (1654), Україна була розділена в 1667 році між Польщею і Росією. А незадовго після того Київська Митрополія втратила свою незалежність і в 1686 році неканонічно була передана (за словами Митр. Іларіона – “була відступлена”) Московській Патріархії. Як подає Митрополит Іларіон у своїй історії української православної церкви: “Москва всіх одурила”¹⁶, бо ані українські релігійні, ані політичні провідники нічого не виграли і не здобули у їхніх спробах співпрацювати з Росією чи Російською Православною Церквою.

Хоч Російська Патріархія підпорядкувала собі незалежну Українську Православну Церкву, проте й сама довго не проіснувала. У 1721 р. цар Петро I скасував Російську Патріархію, а на її місце утворив “Священний Синод”. По суті, цей “Священний Синод” був лише відділом російської державної влади, тому що всі члени цього тіла призначалися і звільнялися самим царем. Але, зміни в управлінні Російської Церкви не принесли полегшення для Української Православної Церкви в лоні Російської Імперії. Завдяки старанням протягом 18-го і 19-го століть російської державної влади та церкви дійшло до найвищої точки знищення незалежності Української Православної Церкви: ліквідація національної відмінності Української Церкви, закриття більшості сільських шкіл в Україні, русифікація Київської Академії, заведення російської вимови в Українській Церкві і ліквідація свободи друкованого слова в Києво-Печерській Лаврі.¹⁷

Російська держава й російська Церква заподіяли величезної шкоди характерній українській культурній і релігійній властивості, але цілковито викоренити не змогли. У 19-му столітті по селах залишилися ще деякі священики і диякони, що навчали сільських дітей читати і писати. Найкращим прикладом цієї освіти є звичайно Тарас Шевченко. Крім того, російська політика не знищила зацікавленості релігійними справами серед пересічних верств народу, особливо в західній частині України, котра після поділу в 1667 році відійшла до Польщі. Як з'ясував Митрополит Іларіон “Церковні Братства в Польщі в повній силі існували й через увесь XVIII вік”. Однак, у 1793 році Польща сама була поділена і більша частина України перейшла тоді до Російської Імперії. Російська Церква насильно старалася стерти відмінні риси Української Церкви, і в результаті чого “потроху припиняється важливіша діяльність Братств”.¹⁸

З уваги на наближення Ювілею 90-ліття існування Української Православної Церкви в Канаді, вважаю, що буде доречним пов'язати свій підсумок із заснуванням нашої Церкви. Як усім мабуть відомо, ініціатива про заснування Української Православної Церкви в Канаді зародилася в 1918 році з волі і бажання українських мирян. На інавгураційних зборах не було ані єпископів, ані священиків, і самі миряни рішили організувати Українське Греко-Православне Братство в Канаді, котре могло б:

- а) заінкорпорувати ново-створену Церкву в Канаді;
- б) заснувати Українську Греко-Православну Семінарію;
- в) організувати Українські Греко-Православні парафії;
- г) кожну парафію забезпечити священиком;
- г) для завершення її заснування скликати Звичайний Собор членів і прихильників новоствореної Української Греко-Православної Церкви.¹⁹

Чи був це лише збіг обставин, що група мирян створила Братство в Канаді, яке було б віддане Українській Православній Церкві і яке поставило б релігійне виховання-освіту як питання першочергової мети? Думаю, що ні. Це більш схоже на той факт, що переважаюча більшість українських імігрантів до Канади прибула з західних земель України, де ідеали колишніх церковних Братств не тільки цінилися і зберігалися в пам'яті загальної спільноти, але були привезені до Канади. Не було також випадковістю й те, що Архієпископ Олександр, Правлячий Єпископ Російської Православної Церкви в Америці, спочатку погодився на прохання Братства і був готовий послужити “тимчасово як першоієрарх Української Греко-Православної Церкви в Канаді”, але через натиск ієрархів Російської Церкви і Патріярха Тіхона, відмовився від свого слова, оголосивши, що як вірний син “Святої Росії” не може прийняти ідеї, що українці є окрема людність чи нація.²⁰ У той час як Українське Православне Братство в Україні і в Канаді присвятило себе збереженню своєї віри і національної ідентичності, Російська Православна Церква не була в стані відмовитися від своїх імперіалістичних амбіцій ні в Україні, ані в Північній Америці.

(Переклад Марії Т. Корчевич)

¹ *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*. Written by his attendant Archdeacon, Paul of Aleppo in Arabic. Translated by F. C. Belfour, (London: Oriental Translation Committee, 1829-1836), стор. 164-65.

² Там же, стор. 179.

³ Там же, стор. 264-65.

⁴ Там же, стор. 265, 350, 351.

⁵ Timothy Ware, *The Orthodox Church* (London: Penguin Books, 1997), стор. 110.

⁶ Там же, стор. 104.

⁷ Там же, стор. 108.

⁸ Там же, стор. 106.

⁹ Там же, стор. 109.

¹⁰ Митрополит Іларіон, *Українська Церква: Нариси з Історії Української Православної Церкви* (Вінніпег: Консисторія УГПЦеркви в Канаді, 1982), стор.136.

¹¹ Там же.

¹² Там же, стор. 162.

¹³ Ivan Wlasowsky, *Outline History of the Ukrainian Orthodox Church* (Bound Brook, N. J.: Ukrainian Orthodox Church of USA, 1974), стор. 211-12.

¹⁴ Там же, стор. 212.

¹⁵ Timothy Ware, *The Orthodox Church*, стор. 95.

¹⁶ Митрополит Іларіон, *Українська Церква*, стор. 203-206.

¹⁷ Там же, стор. 209-43.

¹⁸ Там же, стор.165.

¹⁹ Odarka S. Trosky, *The Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada* (Winnipeg, 1968), стор. 15.

²⁰ Там же, стор. 18.